

60. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ПАРАМЕТРІВ ДЕЯКИХ БІОХІМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Микола Медведєв, Володимир Листопад,
Оксана Мулява

Національний університет харчових технологій

Вступ. При побудові нелінійних моделей для дослідження часто використовують метод найменших квадратів, який є основою симплекс-методу в лінійному програмуванні. Проте він не охоплює всі типи нелінійних залежностей. Це вимагає розробки нових підходів при побудові нелінійних моделей.

Методи. Продемонструємо схему побудови квадратичної нелінійної залежності результативної ознаки від трьох чинників методами кореляційно-регресійного аналізу. З експериментальних даних відомо, що в'язкість сироватко-рослинної суміші (Y) залежить від кількості харчових волокон (X_1) суміші, тривалості перемішування (X_2) та температури набухання (X_3).

Дослідним шляхом були отримані наступні дані:

Таблиця 1

№ з/п	Y	X_1	X_2	X_3
1	5	30	15	40
2	4,8	20	15	40
3	4,85	30	5	40
4	4,7	20	5	40
5	3,8	30	15	20
6	3,6	20	15	20
7	2,9	30	5	20
8	2,6	20	5	20
9	4,45	30	10	30
10	4,3	20	10	30
11	4,4	25	15	30
12	4,25	25	5	30
13	4,3	25	10	40
14	4,2	25	10	20

Результати. Множинний коефіцієнт кореляції, який характеризує лінійну залежність між Y та незалежними змінними $R_{y,x_1x_2x_3} = 0,867$.

Для вимірювання інтенсивності нелінійного зв'язку між показниками служить кореляційне відношення (індекс кореляції)

$$\eta_{yx} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}$$

Нехай зв'язок між змінними Y та X_1, X_2, X_3 описується квадратичною функцією до якої входить $m = 10$ невідомих параметрів.

$$\hat{Y}_{10} = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_1^2 + a_5x_2^2 + a_6x_3^2 + a_7x_1x_2 + a_8x_1x_3 + a_9x_2x_3.$$

В таблиці 2 наведені розрахунки $\hat{y}_i (i = \overline{1,14})$, індексів кореляції η та значень $m = 10, 9, \dots, 4$. Останнє значення $m = 4$ відповідає лінійній моделі.

Таблиця 2

X_1	X_2	X_3	Y_i	$\hat{Y}_{10}$	$\hat{Y}_{9}$	$\hat{Y}_{8}$	$\hat{Y}_{7}$	$\hat{Y}_{6}$	$\hat{Y}_{5}$	$\hat{Y}_{4}$
30	15	40	5	4,79	4,79	4,81	4,84	5,04	5,09	5,14
20	15	40	4,8	4,64	4,63	4,61	4,64	4,84	4,89	4,94
30	5	40	4,85	4,75	4,74	4,76	4,79	4,58	4,63	4,68
20	5	40	4,7	4,58	4,58	4,56	4,59	4,38	4,43	4,48
30	15	20	3,8	3,93	3,93	3,91	3,94	3,73	3,78	3,83
20	15	20	3,6	3,70	3,69	3,71	3,74	3,53	3,58	3,63
30	5	20	2,9	3,07	3,06	3,04	3,07	3,27	3,32	3,37
20	5	20	2,6	2,82	2,82	2,84	2,87	3,07	3,12	3,17
30	10	30	4,45	4,48	4,48	4,48	4,35	4,39	4,20	4,25
20	10	30	4,3	4,28	4,28	4,28	4,15	4,19	4,00	4,05
25	15	30	4,4	4,56	4,56	4,56	4,43	4,64	4,52	4,38
25	5	30	4,25	4,10	4,10	4,10	3,97	4,18	4,06	3,92
25	10	40	4,3	4,91	4,91	4,91	5,03	4,82	4,94	4,81
25	10	20	4,2	3,60	3,60	3,60	3,72	3,51	3,63	3,50
Кількість параметрів у моделі m				10	9	8	7	6	5	4
Індекс нелінійної кореляції η				0,922	0,922	0,922	0,913	0,884	0,880	0,867
Середнє значення відносної похибки w				4,95%	4,95%	4,96%	5,40%	6,45%	6,54%	7,16%

З вищенаведеного випливає, що квадратична модель з точністю до 5% описує експериментальні дані, тому не має сенсу переходити до більш складних залежностей.

Квадратична модель, що має вісім параметрів

$\hat{Y}_8 = -4,2344 + 0,089x_1 + 0,277x_2 + 0,232x_3 - 0,0034x_1^2 - 0,0054x_2^2 - 0,0021x_3^2 - 0,0041x_2x_3$ використовується для знаходження найбільшого та найменшого значень в'язкості Y сироватко-рослинної суміші в залежності від X_1, X_2, X_3 при обмеженнях: $20 \leq X_1 \leq 30$; $5 \leq X_2 \leq 15$; $20 \leq X_3 \leq 40$. Скориставшись програмою-оптимізатором «Поиск решения» (MS Excel) для нелінійних задач математичного програмування, знайдені

$$\hat{y}_{8max} = 5,07 \text{ при } X_1 = 27,2; X_2 = 15; X_3 = 40;$$

$$\hat{y}_{8min} = 2,84 \text{ при } X_1 = 20; X_2 = 5; X_3 = 20.$$

Висновок. За допомогою побудованої нелінійної квадратичної моделі можна розв'язувати важливі з практичної точки зору обернені задачі, коли для заданої в'язкості сироватко–рослинної суміші Y потрібно знайти невідомі величини X_1, X_2, X_3 , які забезпечують цю в'язкість. Цілком зрозуміло, що такі задачі, як правило, мають неоднозначний розв'язок, що дає можливість досліднику підбирати раціональні комбінації кількості харчових волокон X_1 в суміші, тривалості перемішування X_2 та температури набухання X_3 .

ЛІТЕРАТУРА

1. Наконечний, С.І. Економетрія: підруч. / С.І. Наконечний, Т.О. Терещенко, Т.П. Романюк. – 2 – Ге вид., перероб і доп. – К.: КНЕУ, 2000 . – 296 с.